

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ
ПОЛІТИКИ В ТЕХНОГЕННО-ЗАБРУДНЕНИХ ЗОНАХ (НА
ПРИКЛАДІ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ)**

Біньковська О.В.

Визначені соціально-екологічні зрізи проблеми державної політики щодо можливостей екологічного оздоровлення техногенно-забруднених зон (на прикладі Чорнобильської зони)

Постановка проблеми. Найбільше природне багатство України - чорноземи. Вони складають майже 8,9 % світового запасу чорноземів. Розорані землі в Україні становлять близько 85% від площі степів і лісостепів. Посівні площі займають 33,5 млн. га. Щорічно втрачається 100 тис. га родючих земель.

За даними Інститут землеустрою УААН, в Україні налічується близько 3,2 млн. га деградованих та малопродуктивних орних земель, які потребують консервації. Крім того близько 20 % території країни перебуває в незадовільному щодо забруднення стані.

Відповідно до законодавства, техногенно забрудненими землями є землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її негативного впливу на довкілля і здоров'я людей. До техногенно забруднених земель відносяться землі радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені, землі, забруднені важкими металами, іншими хімічними елементами тощо. При використанні техногенно забруднених земель враховуються особливості режиму їх використання, які встановлюються законодавством України [3].

Найбільш значущий ареал техногенно забруднених земель складають землі Чорнобильської зони.

Аналіз досліджень. Чорнобильська катастрофа стала причиною серйозних збитків для економіки та соціальної сфери як у колишньому СРСР, так і за його межами. Аварія порушила нормальну життєдіяльність та виробництво у багатьох регіонах України, Білорусі та Росії, призвела до зниження виробництва електроенергії для потреб економіки, істотні збитки були завдані сільськогосподарським і промисловим об'єктам, постраждали лісові масиви та водне господарство (обмеженого використання 5120 кв. км сільгоспугідь, 4920 кв. км лісів).

За офіційними даними аварія призвела до забруднення більше 145 тис. кв. км території України, Білорусі та Російської Федерації, щільність забруднення радіонуклідами ^{137}Cs і ^{90}Sr якої перевищує 37 кБк/кв.м. Внаслідок Чорнобильської катастрофи постраждало біля 5 млн. людей, забруднено радіоактивними нуклідами близько 5 тис. населених пунктів України, Білорусі та Росії. З них в Україні - 2218 селищ та міст із населенням приблизно 2,4 млн. людей.

Чорнобильська аварія призвела до безпрецедентного опромінення населення зазначених держав. Щільність випадінь ізотопу ^{137}Cs чорнобильського походження, яка перевищує 37 кБк на кв.м, зареєстрована на приблизно 48,4 тис. кв. км забруднених територій України, де переважно у сільських населених пунктах проживає більш як 1,45 млн. жителів. Середні дози зовнішнього опромінення для різних територій оцінені у інтервалі 1.4-15 мЗв для 1986 р., 3.8-40 мЗв для перших 20 років після аварії, та 5.2-55 мЗв для 70-ти річного періоду після аварії.

Крім України, Республіки Білорусь та Російської Федерації вплив Чорнобильської катастрофи відчували на собі Швеція, Норвегія, Польща, Великобританія та інші країни. За більш ніж 25-річний період ситуація не покращилась. Прямі збитки (втрата матеріально-майнових комплексів та окремих об'єктів економіки) лише у зоні відчуження на території України сумарно становили 1,385 млрд. дол. США.

Загалом в Україні радіоактивного забруднення зазнали понад 8% території країни (майже 50 тис. км² земель) [5].

Чорнобильська катастрофа створила на значній території України надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку. Україну оголошено зоною екологічної катастрофи. Усунення наслідків цієї катастрофи залежить від законодавчого визначення правового режиму різних за ступенем радіоактивного забруднення територій і заходів щодо його забезпечення. Закон регулює питання поділу території на відповідні зони, режим їх використання та охорони, умови проживання та роботи населення, господарську, науково-дослідну та іншу діяльність в цих зонах. Закон закріплює і гарантує забезпечення режиму використання та охорони вказаних територій з метою зменшення дії радіоактивного опромінення на здоров'я людини та на екологічні системи. Зараз статус радіаційно небезпечних земель відповідно до ст.3 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» означає, що на цих землях

неможливе подальше проживання населення, одержання сільськогосподарської та іншої продукції, продуктів харчування, що відповідають республіканським та міжнародним допустимим рівням вмісту радіоактивних речовин, або які недоцільно використовувати за екологічними умовами [2]. Під радіоактивно забрудненими землями розуміються такі, які потребують проведення заходів радіаційного захисту та інших спеціальних втручань, спрямованих на обмеження додаткового опромінення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення нормальної господарської діяльності.

Масштаб Чорнобильської катастрофи, найтяжчої за всю історію людства техногенної катастрофи, добре відомий як вченим, так і політикам всього світу. В довкілля було викинуто близько від 3% до 7% радіонуклідів, які на момент катастрофи накопичилися в четвертому енергоблоці ЧАЕС.

Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки» № 3522-IV від 14 березня 2006 року внаслідок викиду радіоактивних матеріалів із зруйнованого 26 квітня 1986 року четвертого блока Чорнобильської АЕС забруднено понад 53,5 тис. квадратних кілометрів території України. Найбільш забрудненою є територія зони відчуження, з якої в 1986 році проведено евакуацію населення. Територія цієї зони становить 2044 квадратних кілометри. Внаслідок Чорнобильської катастрофи постраждало біля 5 млн. людей, забруднено радіоактивними нуклідами близько 5 тис. населених пунктів України, Білорусії та Росії. З них в Україні - 2218 селищ та міст із населенням приблизно 2,4 млн. людей. Чорнобильська аварія призвела до безпрецедентного опромінення населення зазначених держав.

Площа території із щільністю забруднення цезієм-137 понад 555 кілобеккерелів на 1 квадратний метр (або 15 кюрі на 1 квадратний кілометр), радіоактивним стронцієм понад 111 кілобеккерелів на 1 квадратний метр (або 3 кюрі на 1 квадратний кілометр) та плутонієм понад 3,7 кілобеккерелів на 1 квадратний метр (або 0,1 кюрі на 1 квадратний кілометр) дорівнює приблизно 1800 квадратних кілометрів. Обсяг щорічного винесення за межі зони відчуження цих радіонуклідів становить приблизно $(0,5-3) \times 10^{-3}$ відсотків запасів у природних екосистемах і $(1-7) \times 10^{-7}$ відсотків запасів природно-техногенного комплексу (включаючи об'єкт «Укриття»).

Середні дози зовнішнього опромінення для різних територій оцінені у інтервалі 1.4-15 мЗв для 1986 р., 3.8-40 мЗв для перших 20 років після аварії, та 5.2-55 мЗв для 70-ти річного періоду після аварії.

Результати дозиметричної паспортизації, проведеної у 2001-2004 роках, показали, що внаслідок здійснення протирадіаційних заходів та природного відновлювального процесу у 1551 населених пунктах сумарна середньорічна ефективна доза опромінення людей не перевищує критерію віднесення до зони посиленого радіоекологічного контролю - 0,5 мілізіверт за рік. У цих населених пунктах проживає 1,6 млн осіб, з них 390 тисяч - діти.

Соціально-економічний та екологічний ракурс проблеми визначено в багатьох працях відомих вчених та звітах міжнародних організацій. Однак, на сьогодні ще недостатньо опрацьованим є контекст соціально-економічних наслідків оздоровлення цих земель за рахунок екологізації земельної політики в техногенно-забруднених зонах

Метою статті є оцінка стану використання техногенно-забруднених земель та можливостей формування державної політики їх екологічного оздоровлення (на прикладі Чорнобильської зони).

Результати дослідження. Недостатнє наукове опрацювання вищезазначених проблем потребує розробки теоретичних та концептуальних основ екологізації природокористування в зонах техногенного забруднення, зокрема визначення:

- законодавчо-нормативних регламентів екологізації землекористування ;

- соціально-екологічних основ використання земельних ресурсів в техногенного забруднених зонах

- тенденцій стосовно використання техногенно-забруднених земель в національному та регіональному вимірах;

- методичних основ по розрахунку еколого-економічної оцінки ризику від використання техногенно-забруднених зон;

- напрямів забезпечення екологізації земельної політики в зонах техногенного забруднення;

- важелів інституційного забезпечення екологізації формування земельної політики на засадах еколого-економічного підходу;

- організаційно-економічних механізмів екологізації земельної політики в техногенно-забруднених зонах

Таким чином, **об'єкт дослідження** повинен стати процес формування екологоорієнтованої політики в техногенно-забруднених зонах, а **предметом дослідження** – теоретико-прикладні основи

екологізації земельної політики на основі оцінки ризику в ринкових умовах.

Правовий режим техногенно забруднених земель регулюється Земельним кодексом України, а також Законом України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 28.02.91р. (із змінами, внесеними відповідними Законами.).

Згідно з нормами Земельного кодексу України техногеннозабруднені землі - це землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призводить до деградації земель танегативного впливу їх на здоров'я громадян.

Зона відчуження визначена як територія, на якій в 1986 р. була проведена евакуація населення. Зазначена зона й відселена частина Зони безумовного (обов'язкового) відселення (далі - Зона) є територією, землі якої виведені з господарського використання, з особливою формою управління, що здійснює державний департамент „Адміністрація зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення" Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. [2]. Територія Зони, що знаходиться під управлінням Адміністрації, становить приблизно 2600 кв. км.

Створення Чорнобильської зони відчуження було виправданим заходом не тільки у зв'язку з необхідністю евакуації населення з найбільш забрудненої території. Зона є найбільш забрудненим територіальним комплексом і найбільшим джерелом радіаційної небезпеки для навколишніх населених територій. Узагальнена характеристика екологічного забруднення, викликаного Чорнобильською катастрофою, з'явилася лише у 1990 р. [1].

Протягом 1991–1995 рр., відповідно до вимог чинного законодавства, було визначено межі зон радіоактивного забруднення. До них віднесли 2293 населених пункти 74 районів 12 областей України, які зазнали найбільшого забруднення: Вінницької, Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської.

Створений в екстремальних після аварійних умовах об'єкт „Укриття" вже понад 20 років виконує свої захисні функції. Головною особливістю „Укриття" продовжує залишатися його потенційна небезпека, істотно більша, ніж це дозволяють норми та правила, що

існують для об'єктів, які містять ядерно небезпечні та радіоактивні матеріали.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері розвитку діяльності в окремих зонах радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи [4] розв'язання проблем здійснюється з урахуванням таких принципів забезпечення безпеки:

- у зоні відчуження допускається лише провадження діяльності, що не погіршує радіоекологічного стану території, сприяє її реабілітації та подальшому відновленню і використанню згідно з нормами і правилами радіаційної безпеки;
- діяльність, пов'язана із зняттям з експлуатації Чорнобильської АЕС, перетворенням об'єкта “Укриття” на екологічно безпечну систему, поводженням з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом, очищенням території, використанням природних ресурсів, провадиться з дотриманням принципів радіаційної безпеки;
- заходи з мінімізації екологічної небезпеки у зоні відчуження здійснюються з урахуванням можливості виникнення екстремальних природних ситуацій та пов'язаного з ними ризику розповсюдження радіоактивних речовин, у тому числі за межі зони відчуження;
- діяльність, спрямована на покращення радіоекологічного стану, провадиться з максимальним використанням природних чинників;
- інвестиції у будь-який вид діяльності на території зони відчуження здійснюються виходячи з пріоритетності забезпечення безпеки відповідно до економічних можливостей держави та з урахуванням принципів протирадіаційного захисту.

Шляхами розв'язання проблеми є:

- підтримка бар'єрної функції та удосконалення захисних бар'єрів;
- укріплення гідротехнічних споруд як основного бар'єра на шляху міграції радіоактивних речовин за межі зони відчуження (водним шляхом мігрує до 90 відсотків загальної кількості радіоактивних речовин);
- зменшення ризику виникнення лісових пожеж (під час пожеж повітряним шляхом мігрує до 10 відсотків загальної кількості радіоактивних речовин);
- улаштування мінералізованих смуг і протипожежних розривів, пожежних водоймищ, у тому числі в заказнику “Чорнобильський спеціальний”;

- здійснення заходів із зменшення обсягу міграції радіоактивних речовин за межі зони відчуження під час екстремального вітру, урагану, смерчу;

- запобігання несанкціонованій діяльності у зоні відчуження, проникненню на її територію сторонніх осіб і транспортних засобів, контроль за вивезенням (ввезенням) радіоактивно забруднених матеріалів і забезпечення громадського порядку.

- улаштування штучних бар'єрів на просіках і лісних дорогах;

Для досягнення мети здійснюються заходи у кількох напрямках: підтримка законодавчих змін, впровадження інноваційних стратегій щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, забезпечення сталого розвитку постраждалих регіонів, інформування населення, допомога місцевим громадам у сфері самоорганізації та самоуправління, реалізація програм соціального, економічного, екологічного розвитку, зміцнення та розвиток системи інституційної підтримки, потенціалу організацій та установ, що мають сприяти соціально-економічному розвитку та екологічному відродженню чорнобильських регіонів.

Чорнобильська катастрофа стала причиною серйозних збитків для економіки та соціальної сфери як у колишньому СРСР, так і за його межами. Аварія порушила нормальну життєдіяльність та виробництво у багатьох регіонах України, Білорусі та Росії, призвела до зниження виробництва електроенергії для потреб економіки, істотні збитки були завдані сільськогосподарським і промисловим об'єктам, постраждали лісові масиви та водне господарство (обмеженого використання 5120 кв. км сільгоспугідь, 4920 кв. км лісів). Прямі затрати України на пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи за рахунок усіх джерел фінансування лише за період з 1986 по 1991 рік становили близько 6 млрд. дол. Протягом 1992-2005 рр. затрати становили 7,35 млрд. дол. і в окремі роки сягали рівня 8-10% держбюджету.

Однак важко точно визначити розміри непрямих збитків внаслідок невикористання забруднених сільгоспугідь, водних і лісових ресурсів, а також скорочення виробництва електроенергії і, як наслідок, зменшення виробництва товарів, надання послуг. За розрахунками українських спеціалістів, сумарні економічні збитки для України до 2015 року становитимуть 179 млрд. дол. США. [5].

Тягар наслідків Чорнобильської катастрофи послужив серйозним гальмуючим фактором економічного становлення нашої держави.

Розміри соціально-економічних збитків, які зазнала Україна, несумісні з реальними економічними можливостями країни для

їх усунення у найближчі десятки років, у зв'язку з чим необхідна подальша допомога міжнародного співтовариства. Причому тягар витрат, пов'язаний з ліквідацією Чорнобильської катастрофи, ще впродовж багатьох років буде мати відчутний негативний вплив на економіку країни.

На сьогодні Кабінет Міністрів схвалив впровадження проектів з альтернативної енергетики в зоні відчуження Чорнобильської АЕС. Про це йдеться в урядовому розпорядженні № 535-р «Концепція реалізації державної політики у сфері розвитку діяльності в окремих зонах радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 18 липня 2012 року. Документом пропонується дозволити вирощування сільськогосподарських енергетичних культур (ріпаку, швидкозростаючої верби тощо) і розміщення виробництва з їхньої переробки [6].

При цьому Україна ще на півшляху до обробітку радіоактивно забруднених територій. У світі існують приклади вирішення цієї проблеми. Так, Білорусь ввела в господарський обіг третину заражених радіацією земель, але тільки після дорогих програм дезактивації. За попередніми підрахунками, до 50% заражених земель зони відчуження з 260 000 га можна використовувати для вирощування енергетичних культур. Це, в свою чергу, могло б забезпечити 200МВт електроенергії, що дасть енергозабезпечення 400 тисячам домогосподарств або в розрізі комбінованого виробництва електроенергії та тепла, обсяг якого порівнюється з генерацією одного блоку невеликої атомної електростанції (500МВ). Для активізації цих процесів необхідно розробити відповідне наукове підґрунтя, яке дозволить чітко визначити принципи, критерії та напрями екологізації державної політики, направленої на захист та оздоровлення радіаційнозабруднених земель Чорнобильської зони.

ВИСНОВКИ

Слід констатувати, що до цього часу не ведеться моніторинг соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи в національному вимірі. Це обумовлює необхідність активізації міждисциплінарних еколого-економічних досліджень, які ще до цього часу, на жаль, ще системно не проводяться.

Між тим, оцінка еколого-економічного ризику є достатньо відчутною та може слугувати комплексним мірилом та орієнтиром розробки спеціалізованих програмних заходів.

В зв'язку з вищезазначеним, пропонується розглянути можливість розробки національного плану дій з оздоровлення та реабілітації території Чорнобильської зони, в основі якого повинні лежати такі заходи по проведенню комплексної реабілітаційної політики стосовно оздоровлення радіаційно забруднених земель;

Література

1. Барановська Н. П. Вплив чорнобильської катастрофи на трансформаційні процеси у суспільстві: до 25-річчя трагічних подій/ Барановська Н. П.- К.: Український історичний журнал-2011.- №2-С.120-125.
2. Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» // Відомості Верховної Ради.-1991.-№-С.198
3. Земельний кодекс України // Київ – 2013, с. 169-170
4. Розпорядження КабМіну № 535-р від 18 липня 2012 р. «Про схвалення концепції реалізації державної політики у сфері розвитку діяльності в окремих зонах радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»
5. <http://ukrmap.su/uk-g8/893.html>
6. <http://www.economica.com.ua/energy/article/3536406.html>

Abstract

Binkovskaya O.V.

Socio-economic aspects of public policy in the technologically polluted areas (on the example of the Chernobyl zone)

Identified social and environmental aspects of the public policy issues regarding the potential of environmental rehabilitation of the technologically polluted areas (on the example the Chernobyl zone).